

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNKLÜZİV TƏHSİLİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI

Ş.S. Nəzərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kolleci

shalala.nazarova@mail.ru

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 01 oktyabr 2021

Dərc olunub: 27 oktyabr 2021

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. İnküziv və ya "daxil edilmiş" təhsil - ümumtəhsil (kütləvi) məktəblərində xüsusi ehtiyacları olan uşaqların təlim prosesini təsvir etmək üçün istifadə olunan termindir. İnküziv təhsilin əsasında bütün insanlara bərabər münasibət göstərən, lakin xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlar üçün xüsusi şərait yaradan hər hansı bir uşaq ayrı-seçkiliyini aradan qaldıran ideologiya durur. İnküziv təhsil ümumi təhsilin inkişafı prosesidir ki, bu da bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması baxımından hər kəs üçün təhsilin əlçatanlığını nəzərdə tutur və öz növbəsində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün təhsilə çıxışı təmin edir. "Azərbaycan Respublikasında inküziv təhsilin aktual problemləri və onların həlli yolları" məqaləsində inküziv təhsilin yaranma tarixinə, onun məzmununu, mahiyyəti, əhəmiyyətinə, dünyada və Azərbaycan Respublikasında aktual problemlərinə, onların həlli yollarına, həmçinin ölkəmizdə işğaldan azad olunmuş torpaqlarda inkişaf perspektivlərinə həsr edilmişdir. Məqalənin elmi nəticəsində Azərbaycan Respublikasında inküziv təhsilin əsas dayaq nöqtələri, yəni məntiqi əsaslandırma, fəaliyyət, "daxil olma" prosesinin sürəti, resurslar, ideyaya sadıqlıq, əsas fiqurlar (əməkdaşlar), valideynlər, rəhbərlik, digər məktəb təşəbbüslərinə münasibət, müəyyən edilmiş, onların əsas problemləri və bu problemlərdən çıxış yolları göstərilmişdir.

Açar sözlər: *inküziv təhsil, inküziviyə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, tədbirlər, vəzifələr, "xüsusi uşaqlar", problemlər, maneələr, kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi.*

Giriş. Məlumdur ki, fiziki və psixi inkişafında kənarlaşma olan uşaqların inteqrasiyalı

təlim ideyası uşaq öyrənmə ideyası (başqa sözlə, belə uşaqların adi uşaqlar ilə birgə öyrənmə ideyası) XX əsrin 60 - cı illərinin əvvəllərində meydana çıxdı. Belə təlimin ilk təcrübəsi Skandinaviya ölkələrinə məxsusdur. Lakin xüsusi pedaqogikanın tarixi göstərir ki, təxminən 200 il bundan əvvəl, XIX əsrin ilk onilliklərində birgə təhsil problemi nəinki müxtəlif pedaqoqları narahat edirdi, hətta bir sıra hallarda o vaxtlar hələ bir neçə Avropa ölkəsinin xalq məktəbi adı olmayan şəraitində uğurla sınaqdan keçirilmişdir. Avropa pedaqogikası XIX əsrə İ.Q. Pestalotssinin (1746-1827) pedaqoji ideyaları əsasında fəaliyyətinə başladı. Bu ideyalara aşağıdakıları aid etmək olar:

- bütün uşaqların təhsil almasının və gələcək əmək fəaliyyətinə hazırlığının zəruriliyi və imkanları;
- uşağın təbiətinə və tələbatına uyğun müxtəlif istiqamətli inkişaf;
- əqli inkişafda, fiziki və sosial cəhətdən əlverişsiz uşaqlar üçün təhsil almağın vacibliyi.

Pestalotssinin pedaqoji ideyalarına həvəsi kontekstində XIX əsrin birinci yarısının Avropanın pedaqoji mühitində ibtidai məktəb şəraitində inkişaflarında kənarlaşmalar olan uşaqlarla digər uşaqların birgə təhsil almaları ideyalarının yaranması və müzakirəsi, bu ideyaların həyata keçirilməsi yollarını axtarmaq təbii görünürdü.

Bu ideyanın pionerini Alman surdopedaqogikasının banisi və Almaniya ilk təhsil müəssisəsinin (əşitmə qüsurlu uşaqlar üçün məktəbin) təşkilatçısı və rəhbəri Samuel Qeynike (1727-1790) hesab edirlər. O, kütləvi xalq məktəbinin strukturunda əşitmə qüsurlu uşaqlar üçün xüsusi siniflər yaratmağı, xüsusi təlim keçmiş müəllimin onları öyrətməsini, həmçinin müəllimlərin öyrənmə təcrübəsini yaymaq üçün kütləvi məktəb (institut) nəzdində müəl-

limlər üçün daimi fəaliyyət göstərən təlim seminarlarının həyata keçirilməsini təklif etdi. Mütərəqqi pedaqoji ictimaiyyət birgə təlimin xeyrinə bir sıra arqumentlər gətirirdi. Bu həm də inkişafda pozuntu olan (eşitmə; görmə qüsuru və s.) uşaqların təlimini daha geniş əhatə etmək imkanındır, çünki bu kateqoriyadan olan bütün uşaqlar üçün xüsusi müəssisələr çatışmır; bu, adətən qapalı internat məktəbi şəraitində uşaqların təhsili zamanı tərbiyə prosesindən kənarlaşdırılmış ailənin tərbiyə potensialından istifadə etmək imkanındır. Bir çox müəllimlər onu da qeyd edirdilər ki, xalq məktəbi şəraitində inkişafında (eşitmə; görmə qüsuru) kənarlaşma olan uşaqların təhsili onlara ətraf aləmlə ünsiyyətdə əlaqəyə və çalışmaları reallaşdırmağına imkanı yaradır. Həmin dövrdə mütəxəssislər bu problemin iqtisadi və sosial-mədəni aspektlərini müzakirə edirdilər. Güman edilirdi ki, kütləvi məktəbdə eşitmə və ya görmə əngəlli uşaqların təhsili xüsusi internat məktəbində (institutda), əgər onlarla xüsusi hazırlanmış müəllim işləsə, daha ucuz başa gələcək. XIX əsrin 20-ci və 30-cu illərdə Almaniyanın bəzi əyalətlərində (məsələn, 1832 - 1838-ci illərdə Brandenburq torpağında) təhsil idarəetmə orqanlarının dövrlərində eşitmə və görmə əngəlli uşaqların ibtidai məktəbə qəbul edilməsi nəzərdə tutulurdu. Artıq 1803-cü ildə Zayts şəhərində (Almaniya) yoxsullar üçün məktəbdə "əqli cəhətdən məhdud uşaqlara" əlavə sinif açılmışdı.

1850-ci ildən birgə təhsil təcrübəsi Fransa tərəfindən qəbul edilir: Aleksandr Blanşe (1817-1867), tibb doktoru, danışma-eşitmə qüsuru uşaqlar üçün Milli İnstitutunun Parisin otolaringologu, görmə əngəlli uşaqlar üçün Paris bələdiyyə məktəblərində siniflər açır. Eşitmə qabiliyyəti olmayan uşaqlar ümumi siniflərə yerləşdirilir. Sonradan birgə təlimin nəticələrini yoxlayan komissiya bildirib ki, görmə qüsuru uşaqların iştirakı eşitmə qabiliyyətinin inkişafına mane olmur, proqramın mənimsənilməsi səviyyəsi isə görmə və eşitmə qabiliyyəti zəif olan uşaqlar tərəfindən eşidilənlərin səviyyəsindən az fərqlənir. Eşidən (normal) uşaqların görmə əngəlli uşaqlara yad olmadığı vurğulanırdı

XIX əsrin ikinci yarısında Avropa pedaqogikasının xalq məktəbində görmə və eşitmə

qabiliyyəti məhdud uşaqların vahid tədrisinə marağı azalır. Aydın olur ki, onların təlim-tərbiyəsi üçün xüsusi pedaqogika tələb olunur ki, bu da uşaqların inkişaf xüsusiyyətlərini, onların xüsusi təhsil və tərbiyəvi tələbatlarını qarşılamaq və buna müvafiq olaraq təlim-tərbiyə prosesi xüsusi şəkildə qurulmalıdır. Bundan başqa, xüsusi təhsil müəssisələrinin yaradılması və məcburi dövlət təhsilinin ixtisaslı pedaqoqların gücü ilə təmin edilməsi, XIX əsrin ikinci yarısında məhdud imkanlı uşaqlar üçün, kütləvi məktəb şəraitində məhdud imkanlı uşaqlara aşağı dərəcəli pedaqoji dəstəyi kimi yox, təhsildə yeni, mütərəqqi tendensiya kimi baxılırdı. Ümumavropa səviyyəsinə çevrilmiş bu tendensiyanın inkişafı prioritet Skandinaviya ölkələrinə məxsusdur (1817-ci ildə Danimarkada eşitmə qüsuru mütləq təlimi haqqında akt qəbul edilib; 1842-ci ildə İsveçdə əlilliyi olan uşaqlara ibtidai təhsil haqqında qanunun yayılması). Məhz Skandinaviya ölkələri inkişafdan kənar uşaqlar üçün kütləvi təhsil sistemindən ayrı-ayrı məktəblər sisteminin yaradılmasına başlayan ilk ölkələr hesab edilir. Beləliklə, inkişafdan kənarlaşma olan uşaqların təhsilinin seqreqasiya modeli formalaşmışdır.

Beləliklə, pedaqogika tarixində "romantik" inteqrasiya mərhələsinin nəticələrini aşağıdakı kimi qeyd edə bilərik:

- bizim sələflərimiz inteqrasiyanın müsbət tərəflərini (üstünlüklərini), o cümlədən sosial tərbiyənin üstünlüklərini (ailənin rolunu, məktəbdə və yaşayış yerində həmyaşıdları ilə təmasları, məktəb kollektivində əlilliyi olan uşağın qəbulunu) görmüş və düzgün qiymətləndirmişdilər;
- təhsilin idarə edilməsi strukturlarında, məktəb həyatının təşkilində və inteqrasiya ideyalarının həyata keçirilməsi üçün müəllimlərin fəaliyyətində humanist mövqenin olması;
- xüsusi hazırlanmış defektoloq-pedaqoqların kütləvi sistemdə iştirakının zəruriliyi;
- məktəb təhsilində müəyyən qadağalar kütləvi məktəbdə təhsil alan inkişafında pozuntular olan uşaqlar üçün qarşısını almaq mənasındadır; əgər onlara xüsusi dəstəkləyici yardım həyata keçirilmərsə (xüsusi təhsil mühiti);

- əlavə yardımın təşkili, o cümlədən peşə hazırlığının və defektoloq-müəllimlərin işinin əlavə maliyyələşdirilməsi tələb olunduğu üçün inkişafdan kənarlaşma olan uşaqların təhsili daha ucuz ola bilməz;
- təhsil inteqrasiyasının sosial-psixoloji, təşkilati, məzmunlu və iqtisadi problemlərinin həlli yalnız kütləvi təhsil sisteminin qarşılıqlı fəallığı və bu prosesdə maraqların olması şərti ilə mümkündür;
- kütləvi məktəbin pedaqogikası xüsusi pedaqogikanın yüksək didaktik və metodik potensiallarını və bu potensiallar hesabına ümumi pedaqogikanın didaktikası və metodikasını zənginləşdirməyin mümkünlüyü etiraf edilsə də, məhdud imkanlı uşaqların öz mühitində saxlanması üçün onlardan istifadə edilmədir: onun qarşısında tamamilə başqa vəzifələr dururdu - bütün sağlam uşaq əhalisinin minimum təhsillə təmin olunması məsələləri;
- müəllim-praktiklər üçün inteqrasiya şəraitində təhsil almaq imkanları məhdud olan uşağın əvvəlcədən, məktəbəqədər hazırlığına ehtiyac aydın oldu.

Yüz ildən artıq bir müddətdən sonra Avropa təhsil inteqrasiyasını yenidən kəşf və bununla bağlı problemləri yenidən həll edəcək.

Tarixən müasir inteqrasiya forması XX əsrin ikinci yarısında meydana gəlmişdir-həm Avropa ölkələrində (Skandinaviya ölkələrində), həm də ABŞ-da artıq XX əsrin 60-cı illərinin əvvəllərindən birgə təhsil yollarının axtarışı üzrə işlər həyata keçirilirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər tərəfindən keyfiyyətli təhsilin ayrı-seçkilik olmadan əldə edilməsi, inkişaf və sosial adaptasiyanın pozulmasının korreksiyası, xüsusi pedaqoji yanaşmalar və bu şəxslər üçün ən münasib dillər əsasında ilkin korreksiya yardımının göstərilməsi, müəyyən səviyyəli və müəyyən yönümlülük təhsilinin əldə edilməsinə, habelə bu şəxslərin sosial inkişafına maksimum dərəcədə kömək edən metod və ünsiyyət üsullarının və şəraitinin yaradılmasına ölkədə lazımi şərait yaradılır (o cümlədən *sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin inklüziv təhsilinin* təşkili vasitəsi ilə). Inklüziv təhsil bu cür təhsilin formalarından biridir.

Tədqiqat metodları. Inklüziv təhsilin əsas və vacib aspekti xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün növlərinin aradan qaldırılmasıdır.

Inklüziv təhsil məsələləri ölkəmiz üçün ən aktual mövzudur. Hazırda bu sahədə həll olunmamış bir çox problemlər və hələ də aradan qaldırılacaq çətinliklər mövcuddur.

Uzun müddətdir ki, yerli təhsil sistemi uşaqları adi və aztəminatlı ailələrə bölürdü. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar təhsil ala və öz qabiliyyətləri normal inkişaf edən uşaqlarla bərabər ola bilmirdilər, onlar həmişə ayrı-seçkilikdən və özgəninkiləşdirmədən əziyyət çəkirdilər.

Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsil ilə bağlı müəyyən tədbirlər həyata keçirilib:

- ölkəmizdə inklüziv təhsilin inkişafı ilə bağlı bir sıra normativ - hüquqi aktlar qəbul edilməsi ilə bağlı aşağıdakıları xüsusilə qeyd etməliyik:

* Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı (2005 - 2009 - cu illər) [2];

* 2018 - 2024 - cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı [3];

- bir neçə məktəblərdə inklüziv təhsillə bağlı xüsusi layihələrin həyata keçirilməsi nəticəsində sağlamlığı məhdud uşaqların digər uşaqlar ilə birlikdə təhsil almaqlarına şərait yarandı.

Lakin hazırda məktəblər təəssüf ki, əksər hallarda sağlamlığı məhdud uşaqların tam təlimini təşkil edə bilmirlər. Onların valideynləri ixtisaslaşmış təhsil müəssisələri axtarmağa məcburdurlar. Nəticədə, belə bir müəssisədə təhsil aldıqdan sonra, uşaq özündə "hamı kimi deyil" rəyini formalaşdırır, bu da onun psixologiyasına mənfi təsir göstərir.

Sağlamlıq məhdudluğu olan uşaqlar təhsil almaq üçün digər uşaqlar kimi eyni imkanlara malik olmalıdırlar. Onların öyrənmə formasına daxil edilməsi, optimal təlim şəraitini yaratmaq zərurəti yaradır.

Təhsil müəssisələrində sağlamlığı məhdud imkanlı uşaqlara inklüzivliyin yayılması mövcud təhsilə doğru növbəti addımdır. Inklüziv təhsil hər bir uşağa onun təhsilə olan tələbatını ödəmək hüququ verir.

Inklüziv təhsilin məqsədi bütün uşaqların təhsildə uğur qazanması üçün bərabər imkan və lazımı şəraitlər yaratmaqdır.

Inklüziv təhsilin əsasında istənilən uşağın ayrı-seçkiliyini aradan qaldıran, bütün insanlara bərabər münasibət göstərən, lakin xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlar üçün şərait yaradan ideologiya durur. Inklüziv təhsil ümumi təhsilin inkişafı prosesidir ki, bu da bütün uşaqların müxtəlif ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması baxımından hər kəs üçün təhsilin əlçatanlığını nəzərdə tutur və öz növbəsində xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilə daxil olmasını təmin edir.

Inklüziv təhsil sisteminə orta, peşəkar və ali təhsil müəssisələri daxildir. Onun məqsədi məhdud imkanlı insanların təlimində və peşə hazırlığında sərbəst atmosferin yaradılmasıdır. Bu tədbirlər kompleksi həm təhsil müəssisələrinin texniki təchizatına, həm də sağlamlığı məhdud şəxslərlə qarşılıqlı fəaliyyətin inkişafına yönəlmiş müəllimlər və digər təhsil alanları üçün xüsusi tədris kurslarının işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. Bundan başqa, ümumtəhsil müəssisəsində sağlamlıq məhdudluğu olan uşaqların adaptasiyası prosesinin yüngülləşdirilməsinə yönəlmiş xüsusi proqramlar lazımdır.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıda göstərilən bir sıra vəzifələri həll etmək lazımdır:

1. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların problemi;
2. Inklüziv təhsil ideyasının inkar edilməsi probleminin aradan qaldırılması;
3. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilinə yanaşmaların təqdim edilməsi və həyata keçirilməsi problemi;
4. Valideynlərin əksəriyyətinin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla birlikdə normal inkişaf edən uşaqları tərbiyə etmək istəməməsi;
5. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara qarşı normal inkişaf edən uşaqların mənfi münasibəti;

6. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial-psixoloji adaptasiyasının çətinlikləri.

Bu problemlər həll edilərkən sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar xüsusi müəssisələrdə olanlarla müqayisədə öz normal inkişaf edən həmyaşıdları ilə daha yüksək səviyyədə sosial qarşılıqlı fəaliyyət göstərəcəklər.

"Daxil edilmə" məktəb həyatına xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların tam cəlb edilməsi deməkdir. Daxil etmənin mənası yalnız günün bir hissəsi və ya bütün gün üçün adi sinifə uşağın yerləşdirilməsi deyil, həm də sinif məkanının təşkilini, eləcə də qeyri-adi uşağı tamamilə sinif həyatına cəlb etmək üçün tədris prosesini bu şəkildə dəyişdirməkdir. İdeal olaraq, inklüziv sinif uşaqların bir-biri ilə ünsiyyət qurması üçün xüsusi təhsil ehtiyacları olan bir neçə uşaq qrupunu birləşdirməlidir. Bu təhsil sisteminin tərəfdarları hesab edirlər ki, belə yolla uşaqlar real həyat üçün daha yaxşı hazırlanacaqlar. Inklüziv təhsilin həyata keçirilməsinə şübhə ilə yanaşan mütəxəssislər hesab edirlər ki, müəllimlərin özləri müvafiq təlim keçmədikdən və lazımı resurslar olmadığından xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqlar üçün böyük məsuliyyət daşıyacaqlar və çox güman ki, bu məsələnin öhdəsindən gələ bilməyəcəklər. Bu, həm də ona gətirib çıxaracaq ki, inkişaf xüsusiyyətləri olan uşaqlara digər uşaqlara nisbətən daha çox diqqət göstəriləcək - deməli, təhsilin ümumi səviyyəsi də aşağı düşəcəkdir.

Inklüziv təhsil uşaqlara yönəlmiş metodologiyaları inkişaf etdirməyə çalışır və müxtəlif ehtiyacları olan bütün uşaqların təlimini qəbul edir. Belə təhsil müxtəlif təlim ehtiyaclarını ödəmək üçün daha çevik olacaq tədris və öyrənmə yanaşmasını inkişaf etdirməyə çalışır. Inklüziv təhsildə dəyişikliklər nəticəsində tədris və təlim daha səmərəli olarsa, bütün uşaqlar qazanacaqlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə inklüziv təhsilin daha səmərəli həyata keçirilməsi üçün təhsilin bu səkkiz əsas prinsipinə riayət edilməsi olduqca vacib məsələ hesab edilir:

1. İnsanın dəyəri onun qabiliyyətindən və nailiyyətlərindən asılı deyil;
2. Hər kəs hiss etməyi və fikirləşməyi bacarır;

3. Hər kəs ünsiyyət və eşitilmək hüququna malikdir;
4. Bütün insanlar bir-birinə lazımdır;
5. Həqiqi təhsil yalnız real münasibətlər kontekstində həyata keçirilə bilər;
6. Bütün insanlara həmyaşıdları tərəfindən dəstək və dostluq lazımdır;
7. Təhsil alan bütün şəxslər üçün onların həyata keçirdiyi işlər ilə müqayisədə tərəqqiyə nail olmaq ehtimalı daha çoxdur;
8. Müxtəliflik insan həyatının bütün aspektlərini gücləndirir.

İnklüziv təhsildən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, söhbət tək-cə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil almaları üçün texniki şəraitin yaradılmasından deyil, həm də uşağın psixofiziki imkanlarının nəzərə alınmasından gedir. Sağlamlıq problemləri olan uşaqlarla qarşılıqlı əlaqədə sağlam uşaqlarla məqsədyönlü fəaliyyət də vacibdir. Sosial müəllimlər "xüsusi" uşaqlara qarşı tolerant münasibət formalaşdıran, onlarda ən yaxşı insani keyfiyyətləri (məsuliyyət, şəfqət, başqasının ləyaqətinə yardım və hörmət) tərbiyə edən tədbirlər sistemini işləməlidirlər. Bu, söhbətlər, disputlar, birgə baxılan videoçarxlar, filmlər, verilən mövzuda verilişlər, treninqlər, rol oyunları və birgə layihə fəaliyyəti, mədəni-istirahət tədbirlərinin müzakirəsi vasitəsilə mümkündür.

Xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların valideynləri ilə iş sistemi də hazırlanmalıdır. Artıq mövcud məsləhət xidmətləri ilə yanaşı, söhbətlərin, təlim seminarlarının, dəyirmi məsələlərin, informasiya dəstəyinin, sağlamlıq problemləri olan uşaqlarla ailələrə kömək və dəstək göstərə biləcək ictimai və sosial təşkilatların nümayəndələri ilə görüşlərin keçirilməsi də mümkündür. Bu fəaliyyət mürəkkəbdir və inkişaf tələb edir.

Təhsil müəssisələrində keyfiyyətli psixoloji-pedaqoji müşayiət təşkil edilməli, həmçinin pedaqoji və şagird kollektivlərində xüsusi mənəvi-psixoloji iqlim yaradılmalıdır.

İnklüziv təhsilin praktiki inkişafını davamlı olaraq inklüziv təcrübələrlə metodik ixtiraların, proqram təminatının, tədris müəssisələrinin fəaliyyətinin təşkili və məzmununa dair metodik göstərişlərin, xidmətlərin və idarəetmə sisteminin, inklüziv prosesə daxil edilmiş

psixoloji-pedaqoji müşayiətin tətbiqi olmadan təmin etmək mümkün deyil.

Azərbaycanda inklüziv təhsilin tətbiqi yolunda həll olunmamış bir sıra problemlər və maneələr hələ də qalmaqdadır:

- Sağlamlıq məhdudluğu olan uşaqlara qarşı düzgün münasibətin olmaması. Bu uşaqlar haqqında bizim adekvat təsəvvürümüz yoxdur. Biz sadəcə bilmədiklərimizdən qorxuruq;
- Xüsusi hazırlanmış pedaqoji heyətin olmaması. Hələ ki, müəllimlər inkişafdən kənar olan uşaqların təhsilinə hazır deyillər. Dövlət ali pedaqoji təhsil standartlarını dəyişməli, müvafiq profilli mütəxəssislərin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirməlidir;
- Bir çox təhsil müəssisələrinin maddi-texniki təchizatının zəif, dünya standartlarına cavab verməməsi. Uşaqlar üçün xüsusi cihazlar və təlim materialları, eləcə də müəllimlər üçün metodik vəsaitlərin çatışmazlığı müşahidə edilir.
- Fiziki cəhətdən daxil olma maneələri. Mobilliyi məhdud olan uşaqların böyük kateqoriyası var ki, onlar öz intellektinin inkişaf səviyyəsinə görə məktəbəqədər müəssisələrə baş çəkə və ümumtəhsil məktəbində təhsil ala və uğurlu ola bilərlər. Ancaq hələ ki, belə uşaqlar üçün şərait yaradılmayıb.
- Dövlət standartının sərt tələbləri. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə geniş diapazonlu sistemin tətbiqi intellektdə inkişaf normasından fərqli geriləmələrlə uşaqların ümumi axınına daxil edilməsinə imkan verəcək.

Fikrimizcə, ilkin mərhələdə dövlətin əsas vəzifəsi elmi-pedaqoji ictimaiyyət və bütövlükdə cəmiyyət arasında informasiya-maarifçilik işlərinin aparılmasıdır. Normativ-hüquqi bazanın daha da təkmilləşdirilməsi, tədris materiallarının yaradılması, müəllim heyətinin hazırlanması, inklüziv təhsilin tətbiqi üzrə yerli və xarici təcrübənin öyrənilməsi ölkəmizdə tədrisin savadlı sistemini qurmağa imkan verəcək.

Mütəxəssislər inklüziv təhsil sisteminin planlı şəkildə inkişaf etdirilməsinin tərəfdarıdır. Bununla yanaşı, onlar xüsusi məktəblərin tam bağlanması və məhdud qabiliyyəti

yətli bütün uşaqların ümumtəhsil məktəbinə keçirilməsinin qeyri-mümkünlüyünü qeyd edirlər.

Bəzi insanlarda inklüziv təhsil sistemi adi uşaqların tədrisinin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. Bununla yanaşı, mütəxəssislər, inklüzivanın təhsil prosesinin bütün iştirakçılarını təmin etməklə yüksək keyfiyyətli tədrisə xidmət etmək üçün nəzərdə tutulduğunu vurğulayırlar.

Inklüziv təhsilin inkişafı hazırda Azərbaycanada xüsusi kompleks xarakterli tədbirlər tələb edən problem və ziddiyyətlərin qovşağıdır. Inklüziv təcrübənin ləng yayılmasının səbəbləri, ilk növbədə, inteqrasiya olunmuş təhsilin bir institut kimi inkişafının əsas "siyasi" və təşkilati məsələlərini həll edə biləcək strukturun mövcud olmamasıdır.

Cəmiyyətin münasibəti - həll edilməli olan daha bir problemdir. Cəmiyyət uzun müddət sağlamlıq məhdudiyətlilərin problemlərini görməməyə üstünlük verdi. Onlara yalnız mərhəmət hissi ilə yanaşırdılar, onların həyatında demək olar iştirak etmədilər. Əgər biz cəmiyyətdən danışırıqsa, onda sosial psixologiyanı dəyişmək lazımdır. Necə ki, əvvəlcə problem meydana çıxır, sonra isə bu problem həll olunmağa başlayır. Və cəmiyyətə müraciət edərək bu problemi həll edirlər.

Sağlamlıq məhdudiyəti statusu olan uşaqlar xüsusi qayğıya ehtiyac duyurlar, cəmiyyət onlara yalnız müalicə üçün deyil, həm də uğurlu sosial adaptasiya, tam inkişaf, təhsil almaq üçün şərait yaratmalıdır.

"Xüsusi" uşaq doğulduqdan sonra ailənin düşdüyü həyat fəaliyyəti üçün tamamilə yeni şəraitdən doğan məhdud imkanlı uşağı tərbiyə edən ailənin əsas problemi onun cəmiyyətdə sosial adaptasiyasıdır. Valideynlərə uşaqlara qulluq, təlim, tərbiyə, ünsiyyət texnologiyalarını formalaşdıran bilik sistemi lazımdır.

Xəstə uşaq onun məzmununa, inkişafına və tərbiyəsinə böyük diqqət, xüsusi qayğı, digər qüvvələr, vaxt və maliyyə xərcləri tələb edir.

Inklüziv məktəbəqədər təhsil müəssisələri icma üzvlərinin nəinki bu məsələləri daha yaxşı başa düşmələri, həm də oxşar və ya fərqli olmasından asılı olmayaraq, ətrafdakılarla

daha yaxşı qarşılıqlı əlaqə yaratmaq üçün yeni dəyərlər və baxış sisteminə qoşulmaları üçün ideal şərait yaradır.

Nəticələrin təhlili. Inklüziv təhsilin tətbiqi bir çox səbəblərə görə cəmiyyətə faydalıdır:

- inklüziv təhsil ayrı-seçkiliyə və fərqliliklərdən qorxuya qarşı mübarizə aparmağa kömək edir, uşaqları və böyükləri qiymətləndirmək, onları dəyişməyə çalışmaq əvəzinə insanlar arasında müxtəlifliyi və fərqi qəbul etmək və anlamaq üçün öyrədir;
- inklüziv təhsil bütün uşaqların onlara lazımı kömək göstərilərsə, uğurlu ola biləcəyini sübut edərək nailiyyətləri təşviq edir. Təlimdə dəstəyin inkişafı göstərir ki, təhsil və tədrisdə çətinliklər uşaqlarda deyil, uşaqlar "düzəlişlər" tələb etmir, öyrənmə yanaşmalarına yanaşırlar;
- inklüziv təhsil səmimiyyət, bərabərlik, sosial ədalət, əməkdaşlıq, birlik və müsbət münasibətlər mühitində sosiallaşmaya imkan yaradır. Uşaqlar və böyüklər şəxsiyyətlər-arası münasibətlərin qiymətləndirildiyi xeyrixah və əlverişli şəraitdən faydalanırlar;
- inklüziv təhsil müəllimlərin peşəkar biliklərini genişləndirir. Belə təhsil tədrisin yeni və daha çevik üsullarını, bütün uşaqlar üçün maksimal dərəcədə effektiv olacaq tədris proqramlarının hazırlanmasını tələb edir.

Inklüziv təhsil müəssisəsi modelini yaratmaq və həyata keçirmək üçün inklüziv qruplar, məsləhət məntəqələri, erkən yardım xidməti, "xüsusi uşaq" inkişaf qrupu və s. kimi bütün xidmətlər sistemini daxil etmək lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, inklüziv qruplar uşaq sayına görə az olmamalıdır (5-6 uşaqdan ibarət). Belə bir qrupla iş zamanı hər bir uşağa fərdi yanaşma və gündəlik əlavə məşğələlər xüsusi bir aspektdir. İşin vacib elementi budur ki, yalnız uşağın təlim və tərbiyəsinə deyil, həm də bütöv sistem kimi ailənin dəstəklənməsinə istiqamət olmalıdır.

Inklüziv uşaq bağçasında psixoloqlar, loqopedlər, defektoloqlar, art-terapevtlər, kinzioterapevtlər və digər mütəxəssislər öz məşğələlərini keçirməlidirlər. Uşaq bağçasında uğurlu nəticələr əldə etmək üçün inklüziv müəssisə üçün uyğunlaşdırılmış metodik işləmə-

lər, iş üsulları nəzərə alınmaqla inkişaf mühitinə xüsusi şərait yaratmaq vacibdir. İnküziv təhsilin inkişafı üçün təkcə qanunvericilik və maliyyə mexanizmlərinin olması vacib deyil, ictimai rəyin, o cümlədən peşəkarların da dəyişdirilməsi zəruridir.

Uşaq bağçasının təhsil prosesi uşaqlara qayğı, eləcə də biliklərin öyrədilməsi proseslərini, mühüm həyat vərdişlərini, uşaqların şəxsi keyfiyyət və bacarıqlarının, onların çatışmazlıqlarının inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların təhsil prosesinə daxil edilməsi, ilk növbədə, böyüklərin uşaqlara baxışını dəyişir - yalnız "xüsusi" uşaqların yox, bütün uşaqların öz xüsusiyyətləri mövcuddur.

Əgər biz "xüsusi" uşaqlar üçün şərait yaratmağa başlayırıqsa, onların fərdi xüsusiyyətlərini, obyektiv amillərini nəzərə alaraq, bütün uşaqlarla işləməyi öyrənməliyik.

Belə istiqamət aşağıdakı suallara cavabları tələb edir:

Pedaqoji fəaliyyətdə məktəbəqədər proqramın tələblərini və onu mənimsəməli müxtəlif uşaqların xüsusiyyətlərini necə birləşdirmək olar?

Bir qrupda iş planlaşdırarkən, uşağın fərdi inkişaf planını qurarkən bu xüsusiyyətləri necə nəzərə almaq olar?

Uşaqların fərdi fərqliliklərini nəzərə alaraq keyfiyyətli təhsil və sosial qarşılıqlı təsirini hansı formada həyata keçirmək olar?

Bu cür yanaşmada bütövlükdə pedaqogika dəyişir. O yalnız xüsusi uşaqların normal inkişaf edən uşaqlara bilik, bacarıq və vərdişlərin ötürülməsi prosesinə daxil edilməsi anlamına gəlmir, inküziv odur ki, uşaqların fərdi fərqləri nəzərə alınmaqla təhsil prosesinin yeni forma və üsullarının yaradılmasını tələb edir. Belə təhsil hər kəsdən daimi yaradıcılıq töhfəsi tələb edir, onun bütün iştirakçıları - müəllimlər, valideynlər, uşaqlar, inzibati heyət yaradıcılıq prosesinə daxil edilirlər.

İnküziv təhsil, öyrənmə-inteqrasiya yollarının axtarışı problemləri üzərində iş, inteqrasiya olunmuş təlim konsepsiyasının üç prinsip üzərində qurulması qənaətinə gəlmişdir:

- erkən düzəlişlər (korreksiya) vasitəsilə inteqrasiya;
- xüsusi təhsil ehtiyaclarının fərdi uçotu;

- inteqrasiya olunmuş təlim üçün uşaqların əsaslandırılmış seçimi.

İnküziv təhsilin təşkili qaydalarına uyğun olaraq, sağlamlıq məhdudiyəti olan uşaqların müxtəlif kateqoriyaları onlar üçün müəyyən şərait yaradarkən ümumi təhsil prosesinə daxil edilə bilər.

Bunlara fərdi tədris proqramı, korreksiya - pedaqoji və sosial - psixoloji yardım və s. daxildir. Bu zaman təhsilin korreksiya təşkilatları müəllimlərə məsləhət - metodiki yardım, məhdud imkanlı uşaqlara korreksiya - pedaqoji dəstək göstərən resurs mərkəzləri funksiyalarını yerinə yetirirlər.

Uşağın fərdi inkişaf proqramları onun funksional vəziyyətinin diaqnostikası üzərində qurulub və konkret uşağın fərdi inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. Fərdi yanaşma yalnız uşağın ehtiyaclarına xarici diqqət yetirməyi nəzərdə tutmur, həm də uşağın özünə öz fərdiliyini həyata keçirmək imkanı verir.

İnküziv təhsilin uğurlu olması üçün uşağın müstəqil fəaliyyətinə şəraitin təmin edilməsi mühüm şərtidir.

Qrupda çalışan mütəxəssislər (tərbiyəçi, loqoped, psixoloq, defektoloq, metodistin iştirakı ilə) mütəmadi olaraq uşaqların diaqnostikasını aparır və müzakirə prosesində həm konkret uşağa, həm də bütövlükdə qrupa istiqamətlənmiş təhsil fəaliyyət planını tərtib edirlər.

Uşaqların təhsilinin keyfiyyəti təhsil təşkilatlarının işçilərinin pedaqoji səriştəliliyi, onların peşəkarlıq səviyyəsi, yaradıcılıq potensialı ilə bağlıdır.

Mütəxəssislərin valideynlərlə əsas vəzifəsi - etibarlı tərəfdaşlıq münasibətlərinin qurulması, onların tələblərinə diqqət ilə yanaşmaqdan ibarətdir. Konkret olaraq bu vəzifələrə aşağıdakılar aiddir:

- valideynlərin hazırda onların uşaqları üçün vacib və lazım olması;
- uşağın dəstəklənməsinə yönəlmiş birgə tədbirlər barədə razılığa gəlməsi;
- valideynlərdə tərbiyəvi səriştənin formalaşmasına kömək etmək;
- valideynləri təhsil prosesinə onun fəal iştirakçıları kimi cəlb etmək;

- uşaqlarla qarşılıqlı təsir üsullarını öyrənmək;
- birgə praktiki fəaliyyətin təşkili vasitəsilə onları təhsil prosesinə cəlb etməkdir;
- valideynlərin cəmiyyətə birləşməsinə, inkişafda problemləri olan uşaqları tərbiyə edən ailələrin sosial məkanının genişləndirilməsinə şərait yaratmaq.

Fikrimizcə bu problemin həll variantlarından biri Azərbaycanda inklüziv təhsilin aşağıdakı istiqamətlərinin daha da inkişaf etdirilməsidir:

- sağlamlığı məhdud olan uşaqların təhsil prosesinə cəlb edilməsi;
- müasir cəmiyyətdə sağlamlığı məhdud olan uşaqların sosiallaşması;
- sağlamlığı məhdud olan uşaqların müasir cəmiyyətdə özlərini inamlı şəkildə yerləşdirmələrinə fəal davranış istiqamətlərinin yaradılması;
- öz çatışmazlıqlarını üstünlüklərə çevirmək imkanı;
- müasir cəmiyyətin sağlamlığı məhdud olan insanlara münasibətinin dəyişdirilməsi.

Nəticələri təhlil edərkən inklüziv təhsilin ölkəmizdə 44 günlük Vətən Müharibəsi nəticəsində işğaldan azad olunmuş torpaqlarda perspektivləri haqqında fikirlər bölüşmək istərdim. Qeyd etmək lazımdır ki, bu torpaqlar ölkəmizin sosial - iqtisadi həyatı üçün olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadiyyatın istənilən sahəsində, o cümlədən, kənd təsərrüfatında, turizm, sənayedə və s. daha da yüksək inkişafa nail ola bilərik. Deyilən məsələlər respublikamızın sosial - mədəni həyatına da aiddir (o cümlədən təhsil sistemində). Azad edilmiş ərazilərdə təhsil sistemini bərpa edərək, paralel olaraq inklüziv təhsilə də böyük zəmin yaratmış oluruq. Bunun üçün bu ərazilərdə təhsil sistemində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi məsləhətə uyğundur.

Konkret olaraq işğaldan azad olunmuş ərazilərdə aşağıdakı prioritet istiqamətlərin müəyyən edilməsi, dövlət tərəfindən dəstəklənməsi vacib məsələlərdən biridir:

- Azad edilmiş ərazilərin təhsillə bağlı ehtiyaclarının müəyyən edilməsi;
- Birinci və ikinci məsələlər ilə bağlı konkret tədbirlər planının hazırlanması, bu planda

inklüziv təhsilə xüsusi yer ayrılmalıdır: təhsillə bağlı ehtiyaclar və təhsil infrastrukturunda sağlamlığı məhdud uşaqlar nəzərə alınmalıdır;

- Azad olunmuş torpaqlarımızda yeni təhsil müəssisələrin tikintisinin həyata keçirilməsi, bu təhsil ocaqlarında sağlamlığı məhdud uşaqlar üçün hər tərəfli şəraitin yaradılması nəzərdə tutulmalıdır;
- Azad edilmiş ərazilərin sosial - mədəni obyektlərində işçilərin stimullaşdırılması prosesinin həyata keçirilməsi, bu obyektlərdə sağlamlığı məhdud uşaqlarla işləyənlərin maddi təminatını dövlət xüsusi nəzarət altında saxlamalıdır və onlara hər tərəfli kömək göstərilməlidir;
- Azad olunmuş torpaqlarımızda təhsilin qabaqcıl sferaları üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasını həyata keçirmək, o cümlədən sağlamlığı məhdud uşaqlar ilə təlim prosesini həyata keçirən heyətin hazırlanması, ixtisasının artırılması istiqamətlərində dövlət tədbirlər planının hazırlanması;
- Azad edilmiş ərazilərin xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif istiqamətli təhsil müəssisələrinin, sağlamlığı məhdud uşaqlar ilə bağlı dərindən dərnlərin yaradılması.

Yekun nəticələr. Inklüziya istiqamətində uğurla irəliləmək üçün biz problemləri uğurla həll etməyi öyrənməliyik. Əlbəttə, söhbət bir uşağın problemlərindən getmir. Məsələ bütün məktəbin problemləri, bu məktəbin şagirdlərin ehtiyaclarına necə cavab verəcəyi haqqındadır. Aydın pedaqoji platformaya əsaslanan problemlərin uğurlu həlli, ümumi dəyərlər və müsbət liderlik məktəb və sinfin inklüzivliyə doğru irəliləməsi üçün ən yaxşı yoldur. Çoxsaylı problemlərin həlli çox vaxt bütün gün ərzində daim şagirdlərlə və böyüklərlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərən müəllimlər üçün olduqca təbii bir vəziyyətdir. Qeyd olunanların əsasında inklüziv təhsil ilə bağlı aşağıdakı elmi nəticəyə gəlmək olar:

- Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin məntiqi əsaslandırma sahəsində: inklüzivliyin faydaları bu prosesin həyata keçirilməsinə daxil olanlar ilə müzakirə edilmir. Nəticə - bütün məktəb kollektivi inklüzivliyin və məktəbin bütün şagirdləri üçün ver-

- diyi üstünlüklərin rəşional dərk edilməsinə cəlb olunur. Bu mövzuların müzakirəsi aydın və açıq olmalıdır;
- Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin fəaliyyət sahəsində: məktəbdə həyata keçirilən dəyişikliklər həddindən artıq çoxdur və ya əksinə, məhdud və ya çatışmır. Nəticə - "daxil olma" prosesi bir - iki şagirdlə başlanır, onların uğurları və uğursuzluqları diqqətlə izlənilir, tədrisən bu prosese qoşulan uşaqların sayı artır;
  - Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin "daxil olma" prosesinin sürəti sahəsində: zəruri dəyişikliklər çox tez və ya çox yavaş-yavaş edilir, bu işə həvəsin azalmasına gətirib çıxarır. Nəticə - inklüziv yanaşmaların həyata keçirilməsi sürəti məktəbdən asılı olaraq çox dəyişir. Prosesin bütün iştirakçılarının daimi əməkdaşlığı və dəyişikliklərin sürətinin mütəmadi olaraq izlənməsi uğur qazanmağa kömək edəcəkdir;
  - Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin resurslar sahəsində: resursların adekvatlığı inklüziv işləməyinin zəmanəti deyil - resurslar səmərəsiz istifadə edilə bilər. Nəticə - əgər əlavə resurslar meydana gəlsə, onlardan mütləq istifadə etmək lazımdır. Inklüzivni dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuş resursların istifadəsi üzrə qeyri-standart yanaşma tələb olunur. Inklüzivni adekvat maliyyələşdirilməsi onu tətbiq edənlərin ona marağını təmin etməyə kömək edəcəkdir;
  - Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsildə ideyaya sadiqlik: əksər hallarda yalnız müəyyən sosial qrupun "şiltaqlığı" kimi qəbul edilən inklüzivni ideyasına sadiqliyin formalaşdırılması üçün daimi stimullar yoxdur. Nəticə - məktəb inklüzivni prosesinə cəlb olunanların əməkdaşlığı bu ideyaya bütün iştirakçılardan daim sadiqliyin gücləndirilməsinə kömək edəcək. Öz təşəbbüsünü göstərmək imkanı həmçinin iştirakçılarda onun uğurlu reallaşdırılmasında di-yaya və marağa daimi öhdəlik formalaşdırır;
  - Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsildə əsas fiqurlar (əməkdaşlar): inklüzivni-nin uğurunu müəyyən edən əsas əməkdaşlar bu ideyaya kifayət qədər sadiq deyillər və

ya əksinə, işin çox böyük həcminə malikdirlər. Bu, digər işçilərin məktəbdə inklüziv yanaşmaların həyata keçirilməsindən uzaqlaşmasına kömək edir. Nəticə - məktəbdə inklüzivni təşviq edilməsində əsas rol oynayan işçilər məktəb ictimaiyyətinin bütün iştirakçıları arasında bərabər əməkdaşlığı dəstəkləməlidirlər. Onlar məktəbin digər işçilərinə nisbətən inklüzivni müvəffəqiyyətini təmin etmək üçün böyük məsuliyyət daşıyırlar;

- Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsildə valideynlər: valideynlər, tərəfdaşlar kimi, məktəb həyatına daxil edilmir. Nəticə - valideynlər məktəbdə prosesin tərəfdaşları və iştirakçıları kimi qəbul edilir, onların bilikləri, təcrübəsi, məktəb işçiləri tərəfindən çox yüksək qiymətləndirilir;
- Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsildə rəhbərlik: məktəb rəhbərləri ya həddindən artıq nəzarət edirlər, ya da onların rəhbərlik üslubu kifayət qədər səmərəli deyil və ya daha yüksək məqsədlərə nail olmaq üçün kollektivi dəstəkləməirlər. Nəticə - rəhbərlər bütün kollektivin və hər bir əməkdaşın inklüzivni təşviqi üzrə qarşılıqlı fəaliyyətini və əməkdaşlığını asanlaşdırırlar, həmçinin hərəkətlərin koordinasiyasını təmin edirlər;
- Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsildə digər məktəb təşəbbüslərinə münasibət: inklüzivni digər məktəb təşəbbüslərinə münasibətdə təcrid olunmuş bir məsələdir. Nəticə - inklüzivni digər məktəb təşəbbüsləri ilə bağlı inteqral hissələrdən biridir, bu münasibətlər aydın şəkildə qeyd olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu*. Bakı şəhəri, 19 iyun 2009-cu il.
2. *Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı (2005 - 2009 - cu illər)*. Bakı şəhəri, 3 fevral 2005-ci il.
3. *2018 - 2024 - cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə*

- Dövlət Proqramı*. Bakı şəhəri, 14 dekabr 2017-ci il
4. *Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları*. 2000-2020-ci illər
  5. **Бельгисова К.В.** *Совершенствование правового регулирования инклюзивного обучения в системе высшего образования в Краснодарском крае* [Электронный ресурс]: монография. К.В. Бельгисова, Е.Л. Симатова, О.В. Шаповал. Электрон, текстовые данные. Краснодар: Южный институт менеджмента, 2017, 168 с.
  6. **Семенова Л.Э.** *Психологическое благополучие субъектов инклюзивного образования* [Электронный ресурс]: учебно-методическое пособие. Л.Э. Семенова. Электрон, текстовые данные. Саратов: Вузовское образование, 2019, 84с.
  7. *Архитектурно-строительное проектирование. Обеспечение доступной среды жизнедеятельности для инвалидов и других маломобильных групп населения* [Электронный ресурс]: сборник нормативных актов и документов. сост. Ю.В. Хлистунов. Электрон, текстовые данные. Саратов: Ай Пи Эр Медиа, 2015, 487 с.
  8. **Ворошнина О.Р.** *Клинико-психолого-педагогическое сопровождение детей с ограниченными возможностями здоровья и их семей в условиях общего (инклюзивного и интегрированного) и специального образования* [Электронный ресурс]: учебник. Ворошнина О.Р., Наумов А.А., Т.Э. Токаева. Электрон, текстовые данные. Пермь: Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет, 2015, 204 с.
  9. **Бельгисова К.В.** *Совершенствование правового регулирования инклюзивного обучения в системе высшего образования в Краснодарском крае* [Электронный ресурс]: монография. К.В. Бельгисова, Е. Л. Симатова, О. В. Шаповал. Электрон, текстовые данные. Краснодар: Южный институт менеджмента, 2017, 168 с.
  10. **Артищева Л.В.** *Развитие детей с нарушениями зрения* [Текст]: учебно-методическое пособие. Л.В. Артищева. Казань: изд-во Казан. ун-та, 2018, 137с.
  11. **Горюшина Е.А., Гусева Н.А., Румянцева Н.В.** *Повышение доступности реализации дополнительных общеобразовательных программ для детей с ограниченными возможностями здоровья* [Текст]: метод. Рекомендации. Н.В. Румянцева, Е.А. Горюшина, Гусева Н.А. Ярославль: изд-во ЯГПУ, 2018. 103 с.
  12. *Инклюзивное образование в ВУЗе* [Текст]: учебное пособие. сост. О.Л. Леханова; под ред. О.А. Денисовой. Череповец: Череповецкий государственный университет, 2018. 259 с.
  13. **Иванов А.В.** *Технологии психолого-педагогической работы с родителями детей с ОВЗ* [Текст]: учебное пособие М.: Перо, 2019, 111 с.
  14. **Панченко О.Л.** *Инклюзивное образование как фактор интеграции в социум инвалидов и лиц с ограниченными возможностями здоровья: региональное измерение* [Текст]: монография. О.Л. Панченко; под общ. ред. В.Д. Парубиной. Казань: НОУ ВПО «Университет управления «ТИСБИ», 2015, 400 с.
  15. **Дмитриев А.А.** *Инклюзивное образование детей с ограниченными возможностями здоровья и инвалидностью* [Текст]: учеб. пособие. М.: ИИУ МГОУ, 2017, 260 с.
  16. *Инклюзивное образование: инновационные проекты, методика проведения, новые идеи. Сборник научно-методических материалов* [Текст]. под научной ред. А.Ю. Белогунова, О.Е. Булановой, Н.В. Поликашевой М.: Издательство «Спутник+», 2015, 254 с.
  17. **Никольская О.С., Розенблюм С.А.** *Дети с расстройствами аутистического спектра* [Текст]: учеб. пособие (ФГОС ОВЗ). М.: Просвещение, 2019. 43 с.
  18. **Мионов Ю.В.** *Производственная практика студентов направления «Физическая культура для лиц с отклонениями в состоянии здоровья»* [Текст]. Ю.В. Мионов, Л.В. Виноградова, В.С.

Виноградов и др. : учеб. пособие. Смоленск : СГАФКСТ, 2017, 128 с.

19. Рачковская Н.А. *Инклюзивное образование как фактор социальной реабилитации учащихся с инвалидностью* [Текст] : учебно-методическое пособие М. : ИИУ МГОУ, 2015, 158 с.
20. *Инклюзивное образование в вузе студентов с инвалидностью и ОВЗ: организация обучения, особенности обучения студентов с различными нозологиями, профориентационная работа,*

психолого-педагогическое сопровождение. под ред. Б.Б. Айсмонтаса : метод. рекомендации для преподавателей сферы высшего профессионального образования, работающих со студентами с инвалидностью и ОВЗ. Москва : МГППУ, 2015, 325 с.

21. internet: <https://www.unicef.org/>
22. internet: <https://heydar-aliyev-foundation.org/az>
23. internet: <https://edu.gov.az/>

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Ш.С. Назарова

Азербайджанский Государственный Педагогический Колледж
shalala.nazarova@mail.ru

Аннотация. Инклюзивное или включающее образование-термин, используемый для описания процесса обучения детей с особыми потребностями в общеобразовательных (массовых) школах. В основе инклюзивного образования лежит идеология, которая устраняет любую детскую дискриминацию, обеспечивая равное отношение ко всем людям, но создавая особые условия для детей с особыми образовательными потребностями. Инклюзивное образование-это процесс развития общего образования, который подразумевает доступность образования каждого с точки зрения адаптации всех детей к различным потребностям, что обеспечивает доступ к образованию тех, кто нуждается в особой заботе. Статья "Актуальные проблемы инклюзивного образования в Азербайджанской Республике и пути их решения" посвящена истории создания инклюзивного образования, его содержанию, сущности, значению, ак-

туальным проблемам в мире и Азербайджанской Республике, путям их решения, а также перспективам развития инклюзивного образования на освобожденных от оккупации территориях Азербайджана. Научный результат статьи определил основные опорные точки инклюзивного образования в Азербайджанской Республике, такие как логическое обоснование, деятельность, скорость процесса "включения", ресурсы, приверженность идее, ключевые фигуры (сотрудники), родители, руководство, отношение к другим школьным инициативам, их основные проблемы и пути выхода из этих проблем.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, инклюзия, дети с ограниченными возможностями здоровья, мероприятия, задачи, "особые" дети, проблемы, препятствия, реализация комплексных мероприятий.*

**CURRENT PROBLEMS OF INCLUSIVE EDUCATION IN AZERBAIJAN AND
THEIR SOLUTIONS****Sh.S. Nazarova***Azerbaijani National College of Education*
shalala.nazarova@mail.ru

Annotation. Inclusive education is the term used to describe the learning process of children with special needs in secondary (mass) schools. Inclusive education is based on an ideology that treats all people equally but eliminates any child discrimination that creates special conditions for children with special educational needs. Inclusive education is a process of general education development, which implies the accessibility of education for all in terms of adapting all children to different needs and, in turn, provides access to education for children in need of special care.

The article is devoted to the history of the establishment of inclusive education, its content, essence, importance, actual problems in the world and in the Republic of Azerbaijan,

their solutions, as well as the prospects for its development in the lands of our country liberated from occupation. As a result, the main points of inclusive education in the Republic of Azerbaijan, namely logic reasoning, activity, speed of "inclusion" process, resources, loyalty to the idea, key figures (employees), parents, management, attitude to other school initiatives, their main problems and ways out of these problems have been identified in the article.

Keywords: *inclusive education, inclusion, children with limited health, actions, tasks, "special children", problems, obstacles, implementation of complex measures*